

Станіслав Кульчицький
Київ

Компаративні аспекти політичної біографістики

Політична біографістика гарантовано користується підвищеним читацьким попитом. Людям завжди цікаво знати, хто і як впливав і впливає на політичне життя їхньої доби. Менший попит спостерігається на біографії діячів минулих епох, тому що їхня діяльність втратила актуальність і має лише пізнавальне значення. Проте це не позначається на зменшенні популярності політичної біографістики як жанру історичного дослідження. Тут починає відігравати роль масштаб особистості, її позитивний або негативний вплив на події, відлуння яких іноді відчуваємо і в наші дні. Скільки б не було біографій Наполеона Бонапарта, Вінстона Черчіля, Адольфа Гітлера або Йосипа Сталіна, вони завжди знайдуть читача.

Історики, як правило, мають справу з політичною біографістикою. Вона чудово узгоджується з будь-яким нарративом, збагачуючи своїми барвами сухий виклад проблеми. Вона є найважливішою формою «олюднення» історичного процесу. Вчений, який ігнорує персональний внесок політичного діяча в розвиток подій, ризикує втратити багатобарвність нарративу, збіднити й «засушити» свій виклад.

Використання біографістики несе в собі певні ризики щодо об'єктивності оцінок. Історичні діячі впливають на події, але й події впливають на їхню діяльність в широкому спектрі вимірів. Деякі з цих подій позначаються на применшенні ефективності їхніх дій, а деякі, навпаки, додають цим діям значення і масштабність, які не є персональною заслугою самого діяча.

Як правило, автори біографічних праць ставляться до предмету дослідження з підвищеною емоційністю, яка не спостерігається в інших випадках. Емоційність впливає на об'єктивність викладу, або звеличуючи героя історичної розвідки, або наділяючи його непривабливими якостями. Перекоси найбільше спостерігаються у випадку співпадіння або неспівпадіння громадянства автора та його героя. «Свій» завжди симпатичніший, ніж «чужий». В об'єктивізації нарративу тут може допомогти компаративний

метод. Проте його доцільно застосовувати тільки для оцінки героїв, які діяли в більш-менш однаковій ситуації, в більш-менш співпадаючі часи.

Порівняємо трьох історичних осіб, що діяли в однаковій для них ситуації розпаду Російської імперії, який супроводжувався громадянськими та міжнаціональними війнами. Мова йде про те, як домагалися незалежності Фінляндія Густава Маннергейма, Польща Юзефа Пілсудського і Україна Симона Петлюри.

Ці історичні діячі – представники одного покоління. Маннергейм і Пілсудський навіть народилися в одному році, Петлюра на 12 років молодший. Вони походили з різних соціальних верств, мали різний життєвий досвід. Єдине, що об'єднувало усіх трьох – це ті людські якості, які дозволили їм стати на чолі національних держав в найбільш критичні часи їх існування. Двоє з них, Маннергейм і Пілсудський спромоглися усіма засобами, в тому числі збройною силою, протистояти Раднаркому, який розгортав «тріумфальну ходу Радянської влади» по всьому периметру кордонів колишньої імперії. Третій програв Кремлю це протиборство. Чому так трапилося, нам особливо потрібно знати. Адже разом з ним прогнала й Україна. Скільки разів доводилося чути або читати: не було у нас свого Маннергейма, не було Пілсудського!

Заслуги Ю.Пілсудського перед своєю країною особливо вражаючі. Він здобув перемогу в польсько-радянській війні 1920 р., яку можна назвати зіткненням Давида і Голіафа. Завдяки чудово проведеній військовій компанії, що починалася з-під стін Варшави, Польща перекинула 5-мільйонній Червоній армії шлях в країни Західної Європи, які вже встигли демобілізувати війська після закінчення Світової війни. Як і в 1919 р., Кремль не спромігся розпалити комуністичну революцію в країнах, які зазнали поразки у війні, за допомогою власних збройних сил. Польща і вся Європа вважають Ю.Пілсудського національним героєм, він користується вражаючою посмертною славою.

К.Маннергейму довелося протистояти Кремлю у трьох фінсько-радянських війнах – в 1918, 1940 і 1941-1944 рр. У першому протистоянні він домогся утвердження незалежності Фінляндії. Під час другого протистояння Фінляндія прогнала війну, але спромоглася зробити недієздатним уже сформований маріонетковий уряд Отто Куусінена і здобула всесвітнє визнання своїм героїчним опором радянському Голіафу. Під час третього протистояння країна опинилася у фактичному стані війни з усією антигітлерівською коаліцією, але теж відстояла реальну незалежність. Варто додати: на відміну від країн Центрально-Східної Європи, які змушені біли перетворитися на сателітів Кремля. Як і Ю.Пілсудський, К.Маннергейм користується світовим визнанням.

У Києві на Володимирській вулиці біля колишньої резиденції Центральної Ради роками залишається невикористане місце, призначене для пам'ятника С.Петлюри. У топоніміці рідного місця Петлюри нема слідів його присутності. Посмертна пам'ять про нього залишається тільки у

найменуванні тих українських громадян, які зарекомендували себе борцями за незалежність. У пам'яті народній такими є, крім петлюрівців, тільки мазепівці і бандерівці. Це не означає, що борців за незалежність було небагато. Це означає тільки те, що народ вирізняв цих трьох історичних діячів з-поміж усіх інших таким переконливим способом. До речі, проти визначення «петлюрівець» не заперечували й органи радянської пропаганди. Для каральних органів воно було зручною формою звинувачення.

Легше за все заявити, що пам'ять про С.Петлюру спотворювалася його ворогами, які взяли верх у виснажливій боротьбі українського народу за незалежність від 1917 до 1920 рр. У 1991 р. Україна стала незалежною в результаті розпаду СРСР, але це була радянська Україна. Саме тому ставлення до С.Петлюри в українському суспільстві й досі залишається суперечливим. В усякому разі, Євромайдан і «ленінопад» засвідчили, що наша країна змінює, нарешті, своє обличчя. С.Петлюра давно знайшов гідне місце в шкільних підручниках вітчизняної історії. Передусім це заслуга науковців академічного Інституту історії України, які за останню чверть століття багато зробили, щоб повернути українському народу його справжню історію. Стає на черзі подолання спотворених уявлень про нього у свідомості старшого покоління, особливо серед громадян східних і південних регіонів.

Залишається відкритим питання: чому К.Маннергейму і Ю.Пілсудському вдалося відстояти незалежність своїх країн у протистоянні з кремлівським Голіафом, а С.Петлюра програв це єдиноборство? Можна твердити, що тут відіграли свою роль суто об'єктивні обставини як міжнародного, так і внутрішнього характеру – сприятливі для перших двох історичних діячів і вкрай несприятливі для третього.

Хоча Фінляндія знаходилася неподалік від Санкт-Петербурга, спеціфіка адміністрування включно з власним парламентом, митний бар'єр, мова, релігія й історична традиція завжди відділяли її від імперії. Коли Російська імперія почала розпадатися, фінляндський сейм оголосив себе вищою владою в краї, створив крайовий уряд і в грудні 1917 р. проголосив Декларацію незалежності. Через три тижні ленінський Раднаком урочисто визнав незалежність Фінляндії, але одночасно сформував Червону гвардію, яка окупувала південну частину країни і проголосила Фінляндську соціалістичну робітничу республіку. Тим часом сейм організував національні збройні сили, поставив у січні 1918 р. на чолі їх генерала царської армії барона фон Маннергейма і уклав союзницький договір з Німеччиною. На початку квітня в Фінляндію увійшла на прохання фінського уряду німецька дивізія під командуванням Р.фон дер Гольтца, яка допомогла Маннергейму встановити контроль над всією територією країни. Після поразки Німеччини у Світовій війні Фінляндія не мала проблем з визнанням своєї незалежності Антантою. Навпаки, Ліга Націй розв'язала на її користь спір із Швецією щодо приналежності Аландських островів. Як бачимо, «тріумфальна хода Радянської влади» не докотилася до Фінляндії через суто об'єктивні обставини. Точніше, докотилася у вигляді червоногвардійців, але фінни з допомогою

кайзерівської Німеччини справилися з нею. Це дозволило К.Маннергейму виявити усі свої здібності на посадах командувача армією, а з грудня 1918 р. – регента держави.

Задовго до завершення Світової війни Німеччина та її союзниця Австро-Угорщина оголосили про намір утворити після війни незалежну Польську державу. Подібний намір задекларувала й Російська імперія. Це означало, що питання про національну державність позитивно розв'язувалося для польського народу незалежно від кінцевих результатів Світової війни. В цій ситуації польські політичні діячі не помилилися, зробивши ставку на Антанту. Коли війна закінчилася, вони могли розраховувати на об'єднання в єдиній державі всіх польських етнічних земель, які були у XVIII ст. поділені між Росією, Австрією і Пруссією. Виявилося, що Франція, яка стала у 1918 р. пануючою воєнно-політичною силою на континенті, була життєво заінтересована у створенні сильної Польської держави. Французькі політичні діячі сподівалися, що союзна їм Польща у наступній війні примусить Німеччину боротися на два фронти, подібно до того, як це зробила союзна Росія у війні 1914-1918 рр. За таких умов Ю.Пілсудський міг ставити завдання про відродження Польської держави в кордонах, максимально наближених до кордонів Речі Посполитої XVIII ст. Не випадково відроджувана Польща дістала офіційну назву Другої Речіпосполитої.

Ю.Пілсудський чудово розумів, що радянська Росія претендуватиме на поглинення Польщі, тим більше, що державний кордон між відроджуваною Річпосполитою і підконтрольною Кремлю територією ще не існував. Були всі підстави сподіватися, що кордон буде встановлено шляхом війни, а не переговорів. Проте він розумів також, що Антанта не дозволить йому вийти за межі польських етнічних земель, якщо в Росії переможуть її союзники – білогвардійці. Під час походу А.Денікіна на Москву він знайшов спосіб повідомити радянському командуванню, що бажає поразки білогвардійцям, і Л.Троцький зняв з російсько-польської лінії розмежування збройних сил найбільш боєздатні частини Червоної армії. Пізніше Денікін скаржився, що Пілсудський вкрав у нього перемогу.

Підтримка Франції, яка навіть передала в розпорядження Ю.Пілсудському сформовану з поляків на її території армію Ю.Галлера, забезпечила Польщі успіх в польсько-українській війні 1918-1919 рр. Масштабна підтримка Антанти і США допомогла їй розгромити Червону армію в 1920 р. Підтримуючи Польщу, донори керувалися власними національними інтересами. Однак Ю.Пілсудський максимально використав сприятливу для Польщі міжнародну ситуацію, щоб створити державу, кордони якої далеко виходили за межі її етнічної території.

Від 1923 р., коли Рада послів Антанти позбавила Східну Галичину її статусу міжнародної території під тимчасовим управлінням польського уряду, Друга Річпосполита стала однією з найбільших європейських країн з територією 388 тис. кв. км і населенням в 27 млн. осіб. Від Росії до неї відійшло 267 тис. кв. км, від Австро-Угорщини – 77 тис., від Німеччини –

44 тис. кв. км. Проте мільйони українців, білорусів і литовців зовсім некомфортно почувалися в цій державі. У 1929 р. тут сформувалася Організація українських націоналістів, яка повела безкомпромісну боротьбу за незалежність України.

Оцінюючи діяльність С.Петлюри на чолі УНР, треба починати з того, як собі уявляв імперський центр Україну, Польщу і Фінляндію. За Фінляндію і Польщу царська і білогвардійська Росія готові були поборотися. Але царі і білогвардійські «верховні правителі» розуміли, що обидві країни мають власну історичну долю і утримувати їх шляхом насилля в лоні імперії часом може бути собі дорожче. Не випадково Микола II готовий був визнати незалежність Польщі після переможної війни з Центральними державами. А радянська Росія після визнання незалежності Фінляндії і невдалої спроби її радянзації більше не звертала уваги на неї аж до 1940 р. Червона армія була скерована на Польщу, оскільки більшовицькі вожді мали намір поглинути не тільки цю країну, але й інші, якщо вдасться, в рамках своїх уявлень про світову комуністичну революцію. Перелік запланованих до задушення в більшовицьких обіймах країн знаходимо в односторонньому неопублікованому в радянські часи праці В.Леніна (Ленин В.И. Неизвестные документы. 1891-1922. – М., 1999). Крім Польщі, там фігурують Німеччина, Угорщина. Італія і навіть Персія (Іран).

Україна в уявленні носіїв російської центральної влади від царів до вождів була територією, без якої Росія втрачала якості імперії. Центру імперії була життєво потрібна українська територія з її природними багатствами і розвинутою промисловістю, її багатомільйонне населення, навіть її історичне минуле. Адже ця імперія вела свій родовід від Київської Русі, спираючись на династію Рюриковичей.

Не дивно, що при відновленні імперії більшовики звернули першочергову увагу на Україну. Поглиненню її взимку 1917-1918 рр. перешкодили Центральні держави, які встановили тут режим гетьмана П.Скоропадського. Поглинення взимку 1918-1919 рр. виявилось успішним, але український народ не погодився з комуністичними перетвореннями і почав боротися з радянською владою, внаслідок чого Україною заволоділи білогвардійці. Після невдалого походу А.Денікіна на Москву російські збройні сили в третій раз прийшли в Україну у неймовірно великій кількості – 1200 тис. червоноармійців і чиновників. Але в Кремлі розуміли, що утримати Україну в лоні реставрованої імперії тільки збройною силою не вдасться. Українці одержали право бути українцями, а не малоросами, радянська республіка в Україні дістала державні права – спочатку як самостійна, а з 1923 р. – як союзна, і навіть Київська Русь стала розглядатися як спільна спадщина трьох східноєвропейських слов'янських народів.

С.Петлюра став на чолі повстання проти гетьманського режиму, коли той позбавився захисту Центральних держав, які програли Світову війну. В грудні 1918 р. він очолив Директорію і 100-тисячну Армію УНР. Однак засновану у 1917 р. і відновлену у 1918 р. Українську Народну Республіку

обклали ворожі війська по всьому периметру її кордонів. На заході це були польські війська, на півночі і північному сході – російські червоні, на сході – російські білогвардійські, на півдні – війська Антанти.

Воювати з усіма одночасно С.Петлюра не міг. Тим більше, що його армія, яка складалася переважно з селянських повстанських загонів, катастрофічно танула. У січні 1919 р., напередодні здачі Києва радянським військам у розпорядженні воєнного міністра УНР О.Грекова знаходилася тільки 21 тис. бійців.

Колапс української армії був викликаний не поразками на фронтах, а переходом багатьох отаманів на бік Червоної армії. Російське селянство добилося від більшовиків у 1918 р. зрівняльного переділу землі. Тим часом українські політичні діячі не поспішали розв'язувати аграрне питання на засадах чорного переділу». Тому селянські загони більшовизувалися на очах без всякої присутності більшовиків. В результаті на переважній більшості території України знову встановилася радянська влада. Директорія УНР продовжувала контролювати північно-західні регіони, але тільки тому, що в Кремлі на неї перестали звертати увагу. Вся інша територія України стала ареною боротьби червоноармійців і білогвардійців.

У липні 1919 р. Українська галицька армія була витиснута поляками за Збруч і об'єдналася з Армією УНР. Маючи тепер 80 тис. бійців, С.Петлюра відвоював у червоних майже всю Правобережну Україну, але зустрівся з білогвардійцями. Війна з ними точилася з перемінним успіхом аж до листопада 1919 р., коли УГА перейшла на бік Денікіна. Маючи в розпорядженні не більше 10 тис. бійців, С.Петлюра почав відступати до Кам'янця-Подільського. Всі ресурси боротьби були вичерпані, але голова Директорії УНР не бажав визнавати цього. Останнім шансом був воєнний союз з поляками ціною відмови від Акту злуки, тобто згоди на кордони, визначені фактичною дислокацією польських військ – до річок Збруч і Горинь. За укладення у квітні 1920 р. Варшавського договору між УНР і Польщею Петлюру критикували за життя, критикують й тепер. Але цей договір дав йому можливість відновити армію і знову боротися з більшовиками. Проте його розрахунки на повторне повстання українських селян проти радянської влади не виправдалися. Навесні 1920 р. селяни були цілком задоволені новим земельним законом, який давав їм можливість здійснювати «чорний переділ». Антирадянські збройні виступи, викликані продрозверсткою і забороною вільного ринку, почалися тільки восени, коли радянсько-польська війна вже припинилася.

Яким може бути головний висновок при співставленні умов, в яких знаходилися і діяли лідери трьох національних держав, утворених в ході розвалу Російської імперії? Мабуть, тільки такий: С.Петлюра витиснув з існуючих історичних обставин все, що можна було витиснути. Поставлені в українські умови, К.Маннергейм і Ю.Пілсудський так само програли б боротьбу за незалежність своїх народів, як її програв С.Петлюра. Та незважаючи на програші Петлюри, побутування терміну «петлюрівець» в

історичній пам'яті засвідчує визнання його заслуг в національно-визвольній боротьбі українського народу. Таким же визнанням з боку ворогів було його підступне вбивство 25 травня 1926 р. в Парижі.

Світова петлюріана дуже суперечливо висвітлює постать цього історичного діяча. Одні автори його гостро критикують, інші некритично глорифікують. Наукова біографія С.Петлюра з урахуванням історичного тла, на якому йому доводилося діяти, ще не написана.

